

DOMSTOLENS DOM (Store Afdeling)

1. april 2008*

I sag C-267/06,

angående en anmodning om præjudiciel afgørelse i henhold til artikel 234 EF, indgivet af Bayerisches Verwaltungsgericht München (Tyskland) ved afgørelse af 1. juni 2006, indgået til Domstolen den 20. juni 2006, i sagen:

Tadao Maruko

mod

Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen,

har

DOMSTOLEN (Store Afdeling)

sammensat af præsidenten, V. Skouris, afdelingsformændene P. Jann, C.W.A. Timmermans, A. Rosas, K. Lenaerts og L. Bay Larsen, samt dommerne K. Schiemann, J. Makarczyk, P. Kūris, J. Klučka (refererende dommer), A. Ó Caoimh, P. Lindh og J.-C. Bonichot,

* Processprog: tysk.

generaladvokat: D. Ruiz-Jarabo Colomer
justitssekretær: fuldmægtig J. Swedenborg,

på grundlag af den skriftlige forhandling og efter retsmødet den 19. juni 2007,

efter at der er afgivet indlæg af:

- Tadao Maruko ved Rechtsanwälte H. Graupner, R. Wintemute og M. Bruns

- Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen ved C. Draws og P. Rammert, som befuldmægtigede, bistået af Rechtsanwälte A. Bartosch og T. Grupp

- den nederlandske regering ved C. Wissels, som befuldmægtiget

- Det Forenede Kongeriges regering ved V. Jackson, som befuldmægtiget, bistået af barrister T. Ward

- Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved J. Enegren og I. Kaufmann-Bühler, som befuldmægtigede,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse den 6. september 2007,

afsagt følgende

Dom

- 1 Anmodningen om præjudiciel afgørelse vedrører fortolkningen af artikel 1, artikel 2, stk. 2, litra a) og litra b), nr. i), samt artikel 3, stk. 1, litra c), og stk. 3, i Rådets direktiv 2000/78/EF af 27. november 2000 om generelle rammebestemmelser om ligebehandling med hensyn til beskæftigelse og erhverv (EFT L 303, s. 16).

- 2 Anmodningen er blevet indgivet under en sag anlagt af Tadao Maruko mod Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen (de tyske teatres pensionskasse, herefter »Vddb«) vedrørende sidstnævntes afslag på at tildele ham enkemandspension, som er omfattet af ydelser til efterladte i henhold til den erhvervstilknyttede lovpligtige pensionsforsikringsordning, hvilken ordning hans registrerede partner, der var afgået ved døden, var medlem af.

Retsforskrifter

Fællesskabsbestemmelser

- 3 13. og 22. betragtning til direktiv 2000/78 er affattet således:

»13) Dette direktiv finder ikke anvendelse på ordninger for social sikring og social beskyttelse, hvis ydelser ikke er sidestillet med løn i den betydning, dette

udtryk er anvendt i EF-traktatens artikel 141, eller på udbetalinger af enhver art fra staten, hvor formålet er adgang til eller bibeholdelse af beskæftigelsen.

[...]

22) Dette direktiv berører ikke national ret vedrørende civilstand og ydelser, der er afhængige heraf.«

4 Artikel 1 i direktiv 2000/78 bestemmer:

»Formålet med dette direktiv er, med henblik på at gennemføre princippet om ligebehandling i medlemsstaterne, at fastlægge en generel ramme for bekæmpelsen af forskelsbehandling med hensyn til beskæftigelse og erhverv på grund af religion eller tro, handicap, alder eller seksuel orientering.«

5 Direktivets artikel 2 bestemmer:

»1. I dette direktiv betyder princippet om ligebehandling, at ingen må udsættes for nogen form for direkte eller indirekte forskelsbehandling af nogen af de i artikel 1 anførte grunde.

2. I henhold til stk. 1

- a) foreligger der direkte forskelsbehandling, hvis en person af en eller flere af de i artikel 1 anførte grunde behandles ringere, end en anden i en tilsvarende situation bliver, er blevet eller ville blive behandlet

- b) foreligger der indirekte forskelsbehandling, hvis en tilsyneladende neutral bestemmelse, betingelse eller praksis vil stille personer med en bestemt religion eller tro, et bestemt handicap, personer, som tilhører en bestemt aldersgruppe, eller personer med en bestemt seksuel orientering særlig ufordelagtigt i forhold til andre personer, medmindre
 - i) den pågældende bestemmelse, betingelse eller praksis er objektivt begrundet i et legitimt mål, og midlerne til at opfylde det er hensigtsmæssige og nødvendige, [...]

[...]«

6 Direktivets artikel 3 bestemmer:

»1. Inden for rammerne af Fællesskabets beføjelser finder dette direktiv anvendelse både i den offentlige og den private sektor, herunder offentlige organer, på alle personer for så vidt angår:

[...]

c) ansættelses- og arbejdsvilkår, herunder afskedigelse og løn

[...]

3. Dette direktiv omfatter ikke udbetalinger af enhver art fra offentlige eller lignende ordninger, herunder offentlige ordninger for social sikring og social beskyttelse eller lignende ordninger.

[...]«

- 7 I overensstemmelse med artikel 18, stk. 1, i direktiv 2000/78 skal medlemsstaterne vedtage de nødvendige love og administrative bestemmelser for at efterkomme direktivet senest den 2. december 2003 eller kan efter fælles anmodning fra arbejdsmarkedets parter overlade det til dem at gennemføre direktivet for så vidt angår bestemmelser, der henhører under kollektive overenskomster. I så tilfælde sikrer medlemsstaterne, at arbejdsmarkedets parter senest den 2. december 2003 har indført de nødvendige foranstaltninger ad aftalemæssig vej, idet medlemsstaterne er forpligtet til at træffe alle nødvendige foranstaltninger for til enhver tid at kunne garantere de resultater, der foreskrives i direktivet. Desuden skal de straks underrette Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber om disse foranstaltninger.

De nationale bestemmelser

Lov om registreret partnerskab

- 8 § 1 i lov om registreret partnerskab (Gesetz über die Eingetragene Lebenspartnerschaft) af 16. februar 2001 (BGBl. 2001 I, s. 266), som ændret ved lov af 15. december 2004 (BGBl. 2004 I, s. 3396, herefter »LPartG«), bestemmer:

»1) To personer af samme køn indgår partnerskab, når de begge, og under den anden parts tilstedeværelse, erklærer, at de ønsker at leve sammen i et registreret partnerskab (registrerede partnere). Erklæringerne kan ikke gøres betingede eller gælde en tidsbegrænset periode. Erklæringerne har kun virkning, såfremt de fremsættes for den kompetente myndighed.

2) Et partnerskab er ikke gyldigt, såfremt det er indgået

1. med en person, der er mindreårig, som har indgået ægteskab, eller som allerede har indgået partnerskab med en tredjemand
2. mellem personer, som er beslægtede i op- eller nedstigende linje
3. mellem brødre eller søstre der er helsøskende, halvsøskende med fælles moder eller halvsøskende med fælles fader
4. såfremt partnerne, på tidspunktet for indgåelsen af partnerskabet, nægter at påtage sig de i § 2 anførte forpligtelser.

[...]«

9 § 2 i LPartG bestemmer:

»De registrerede partnerne skal, så længe partnerskabet består, yde hinanden hjælp og støtte og har en gensidig forpligtelse til at leve sammen. Hver part påtager sig ansvaret for den anden part.«

10 Samme lovs § 5 bestemmer:

»De registrerede partnere skal begge på tilstrækkelig vis bidrage til den fælles forsørgelse ved hjælp af deres arbejde og ejendom. § 1360, stk. 2, § 1360 a og 1360 b i Bürgerliches Gesetzbuch samt § 16, stk. 2, finder tilsvarende anvendelse.«

11 Lovens § 11, stk. 1, bestemmer:

»Medmindre andet angives, anses en registreret partner for at være medlem af den anden registrerede partners familie.«

Bestemmelser vedrørende enke- eller enkemandspension

12 Den tyske lovgiver har med LPartG indført ændringer i sjette bog i lov om social sikring — Ordnung om lovbestemt pensionsforsikring (Sozialgesetzbuch VI — Gesetzliche Rentenversicherung).

13 § 46 i denne lovs sjette bog, i den udgave, som trådte i kraft den 1. januar 2005 (herefter »lov om social sikring«), bestemmer:

»1) Enker eller enkemænd, der ikke har indgået nyt ægteskab, har efter den forsikrede ægtefælles afgang ved døden ret til en lille enke- eller enkemandspension, forudsat at den forsikrede ægtefælle har været forsikret i den almindeligt krævede minimumsperiode. Denne rettighed er begrænset til en periode på højst 24 måneder, der beregnes fra det tidspunkt, hvor den forsikrede afgik ved døden.

[...]

4) Ved fastsættelsen af, om der foreligger en ret til enke- eller enkemandspension, sidestilles indgåelse af registreret partnerskab med indgåelse af ægteskab, registreret partnerskab sidestilles med ægteskab, en efterladt partner sidestilles med en enke og med en enkemand, og en registreret partner sidestilles med en ægtefælle. Ophævelse eller opløsning af et nyt partnerskab svarer til opløsning eller omstødelse af et nyt ægteskab.«

14 Denne sjette bog indeholder andre lignende bestemmelser vedrørende sidestilling af registreret partnerskab med ægteskab, navnlig § 47, stk. 4, § 90, stk. 3, § 107, stk. 3, og § 120 d, stk. 1.

Kollektiv overenskomst for de tyske teatre

- 15 § 1 i den kollektive overenskomst for de tyske teatre (Tarifordnung für die deutschen Theater) af 27. oktober 1937 (*Reichsarbeitsblatt* 1937 VI, s. 1080, herefter »den kollektive overenskomst«) bestemmer:

»1) Enhver juridisk person, der i Det Tyske Rige driver et teater (indehaveren), er forpligtet til at tegne en pensions- og efterladteforsikring for de scenekunstnere, de ansætter, i overensstemmelse med de følgende bestemmelser, og at underrette scenekunstnerne skriftligt om den tegnede forsikring.

2) Efter forhandling med vedkommende ministre i Det Tyske Rige udpeger ministeren for information og propaganda forsikringsinstituttet og vedtager forsikringsvilkårene (vedtægter). Han fastsætter endvidere det tidspunkt, fra hvilket forsikringen skal tegnes i overensstemmelse med denne overenskomst.

3) Som scenekunstnere anses i denne overenskomst personer, der i henhold til loven om Det Tyske Riges kulturkammer samt gennemførelsesbekendtgørelserne til denne lov, er lovpligtige medlemmer af Det Tyske Riges teaterkammer (sceneafdelingen), navnlig: sceneinstruktører, skuespillere, kapelmestre, regissører, kunstneriske rådgivere, korledere, repetitører, tilsynsførende, sufflører og personer, der bestrider lignende stillinger, teknisk ansvarlige (såsom maskinfolk, sceneledere og kostumierer og personer, der bestrider lignende stillinger, for så vidt som de er ansvarlige for deres område) samt rådgivere, kormedlemmer, dansere og frisører.«

16 § 4 i den kollektive overenskomst bestemmer:

»Indehaveren af teatret og scenekunstneren betaler hver halvdel af forsikringspræmien. Indehaveren af teatret er forpligtet til at overføre forsikringspræmierne til forsikringselskabet.«

Vddb-vedtægterne

17 § 27, 32 og 34 i Vddb-vedtægterne bestemmer:

»§ 27 — Forsikringens art og almindelige vilkår

1) De begivenheder, der giver ret til ydelsen, er uarbejdsdygtighed eller invaliditet, hævvelse af ret til førtidspension, opnåelse af den almindelige pensionsalder samt dødsfald.

2) Organet udbetaler efter anmodning [...] som ydelser til efterladte [...] en enkepension (§ 32 og 33), en enkemandspension (§ 34) [...] dersom den forsikrede, umiddelbart inden, at den begivenhed, der giver ret til ydelsen indtræder, var forsikret, enten lovpligtigt eller frivilligt, eller opretholdt forsikringen, og under forudsætning af at karenstiden er overholdt [...]

[...]

§ 32 — Enkepension

1) Den forsikrede eller pensioneredes ægtefælle har ret til enkepension, dersom ægteskabet bestod på tidspunktet for den forsikrede eller pensioneredes afgang ved døden.

[...]

§ 34 — Enkemandspension

1) Den forsikrede eller pensioneredes ægtefælle har ret til enkemandspension, dersom ægteskabet bestod på tidspunktet for den forsikrede eller pensioneredes afgang ved døden.

[...]«

- ¹⁸ Vedtægternes § 30, stk. 5, indeholder de nærmere foranstaltninger for fastsættelsen af det alderspensionsbeløb, på grundlag af hvilket efterladteydelsen beregnes.

Twisten i hovedsagen og de præjudicielle spørgsmål

- ¹⁹ Tadao Maruko indgik den 8. november 2001, i henhold til § 1 i LPartG i den oprindelige udgave, registreret partnerskab med en teaterkostumier.

- 20 Tadao Marukos partner havde siden den 1. september 1959 uden afbrydelse været forsikret hos Vddb, til hvilken pensionskasse han indbetalte frivilligt i de perioder, han ikke var lovpligtigt medlem.
- 21 Tadao Marukos partner døde den 12. januar 2005.
- 22 Ved skrivelse af 17. februar 2005 ansøgte Tadao Maruko Vddb om enkemandspension. Vddb afslog ved afgørelse af 28. februar 2005 ansøgningen med den begrundelse, at der efter vedtægterne ikke er mulighed for at give efterladteydelse til registrerede partnere.
- 23 Tadao Maruko anlagde sag for den forelæggende ret. Han har gjort gældende, at Vddb's afslag er i strid med princippet om ligebehandling, for så vidt som den tyske lovgiver siden den 1. januar 2005 har indført en sådan lighed mellem indgåelse af registreret partnerskab og ægteskab, bl.a. i form af lov om social sikrings § 46, stk. 4. Den omstændighed, at en person, efter den pågældendes registrerede partners død, ikke tildeles ydelser til efterladte på de samme vilkår som for en efterladt ægtefælle, udgør forskelsbehandling på grund af den pågældendes seksuelle orientering. Ifølge Tadao Maruko behandles registrerede partnere mindre gunstigt end ægtefæller, selv om de, ligesom disse, har pligt til at yde hinanden hjælp og støtte, har en gensidig forpligtelse til at leve sammen og hver især at påtage sig ansvaret for den anden part. Registrerede partnerses formueordning svarer i Tyskland til ordningen for ægtefæller.
- 24 Den forelæggende ret ønsker for det første oplyst, om den forsikringsordning, der administreres af Vddb, kan sidestilles med en offentlig ordning for social sikring som omhandlet i artikel 3, stk. 3, i direktiv 2000/78, og om denne ordning ligger uden for direktivets anvendelsesområde. I den forbindelse har den forelæggende ret anført, at den omstændighed, at det er lovpligtigt at være medlem af Vddb, og at der ikke er planer om forhandlinger i teatervirksomhederne om det omhandlede medlemskab,

taler for en sådan sidestilling. Den forelæggende ret har imidlertid tilføjet, at teaterpersonale, uden for beskæftigelsesperioderne, har mulighed for på frivillig basis at opretholde deres medlemskab af den i hovedsagen omhandlede forsikringsordning, at ordningen er baseret på det opsparingsbaserede system, at teatervirksomhederne og de forsikrede hver betaler halvdelen af bidragene, og at Vddb administrerer og fastsætter regler for dets aktiviteter, uafhængigt af forbundslovgiver.

25 Med hensyn til Vddb's opbygning og den afgørende indflydelse, som teatervirksomhederne og de forsikrede har på dens funktion, har den forelæggende ret anført, at den er tilbøjelig til at antage, at denne pensionskasse ikke administrerer en ordning, der kan sidestilles med en offentlig ordning for social sikring som omhandlet i artikel 3, stk. 3, i direktiv 2000/78.

26 Den forelæggende ret ønsker for det andet oplyst, om den i hovedsagen omhandlede ydelse til efterladte kan anses for »løn« som omhandlet i artikel 3, stk. 1, litra c), i direktiv 2000/78, hvilket berettiger anvendelsen af direktivet. Den forelæggende ret har anført, at ydelserne til efterladte i princippet, på baggrund af Domstolens praksis, er omfattet af anvendelsesområdet for begrebet »løn«. Ifølge denne ret anfægtes denne fortolkning ikke af, at den i hovedsagen omhandlede ydelse til efterladte ikke udbetales til arbejdstageren, men til dennes efterladte ægtefælle, idet retten til en sådan ydelse er en fordel, der har sin oprindelse i arbejdstagerens medlemskab af en forsikringsordning, som administreres af Vddb, hvorfor nævnte ydelse erhverves af den efterladte ægtefælle på grund af den ansættelsesmæssige forbindelse mellem arbejdstageren og arbejdstageren.

27 Den forelæggende ret ønsker for det tredje oplyst, om bestemmelserne i artikel 1, sammenholdt med artikel 2, stk. 2, litra a), i direktiv 2000/78 er til hinder for vedtægtsbestemmelser som Vddb's, hvorefter en person, efter dennes registrerede partners død, ikke modtager ydelser til efterladte, der svarer til de ydelser, som en efterladt ægtefælle modtager, selv om de registrerede partnere, i lighed med ægtefæller, har levet i et formelt forpligtende omsorgsfællesskab, der er indgået for resten af livet.

- 28 Ifølge den forelæggende ret kan Tadao Maruko, eftersom den foreliggende sag er omfattet af anvendelsesområdet for direktiv 2000/78, og eftersom der foreligger forskelsbehandling, påberåbe sig direktivets bestemmelser.
- 29 Den forelæggende ret har tilføjet, at den forsikrede og sagsøgeren i hovedsagen, i modsætning til heteroseksuelle par, der kan indgå ægteskab og i givet fald få tildelt en ydelse til den efterladte, under ingen omstændigheder, som følge af deres seksuelle orientering, kan opfylde betingelsen om indgåelse af ægteskab, hvilken betingelse er en forudsætning for at modtage ydelsen fra den forsikringsordning, som administreres af Vddb. Ifølge den forelæggende ret kan bestemmelserne i artikel 1, sammenholdt med artikel 2, stk. 2, litra a), i direktiv 2000/78 være til hinder for bestemmelser som dem, der følger af Vddb's vedtægter, hvorved modtagelsen af denne ydelse begrænses til efterladte ægtefæller.
- 30 I en situation, hvor bestemmelserne i artikel 1, sammenholdt med artikel 2, stk. 2, litra a), i direktiv 2000/78 er til hinder for vedtægtsbestemmelser som Vddb's, ønsker den forelæggende ret for det fjerde oplyst, om en forskelsbehandling på grund af seksuel orientering er tilladt på baggrund af 22. betragtning til direktivet.
- 31 Den forelæggende ret har anført, at denne betragtning ikke gentages i direktivets dispositive del. Den ønsker oplyst, om en sådan betragtning kan begrænse anvendelsesområdet for direktiv 2000/78. Den forelæggende ret er af den opfattelse, at betragtningerne til direktivet, under hensyn til betydningen af fællesskabsprincippet om ligebehandling, ikke bør fortolkes udvidende. Den spørger i denne henseende, om Vddb's afslag i hovedsagen på at tildele en efterladteydelse til en person, hvis registrerede partner er afgået ved døden, udgør en tilladt forskelsbehandling, selv om den er baseret på den seksuelle orientering.
- 32 For det femte ønsker den forelæggende ret oplyst, om efterladteydelsen på baggrund af dom af 17. maj 1990, Barber (sag C-262/88, Sml. I, s. 1889), er begrænset til

de perioder, der ligger efter den 17. maj 1990. Den har anført, at de i hovedsagen omhandlede nationale bestemmelser henhører under artikel 141 EF, og at den direkte virkning af denne artikel kun kan påberåbes for ydelser, der udbetales på grundlag af beskæftigelsesperioder, der ligger efter den 17. maj 1990. Den har i denne forbindelse anført dom af 28. september 1994, Coloroll Pension Trustees (sag C-200/91, Sml. I, s. 4389).

33 På denne baggrund har Bayerisches Verwaltungsgericht München besluttet at udsætte sagen og at forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

- »1) Skal en erhvervstilknyttet lovpligtig pensionsforsikringsordning — som [Vddb] i det foreliggende tilfælde — sidestilles med en offentlig ordning i henhold til artikel 3, stk. 3, i direktiv 2000/78 [...]?
- 2) Skal ydelser til efterladte i form af enke- henholdsvis enkemandspension fra en erhvervstilknyttet lovpligtig pensionsforsikringsinstitution anses for løn i henhold til artikel 3, stk. 1, litra c), i direktiv 2000/78 [...]?
- 3) Er artikel 1, jf. artikel 2, stk. 2, litra a), i direktiv 2000/78 [...] til hinder for vedtægtsbestemmelser for en tillægspensionsordning af den her foreliggende art, hvorefter en registreret partner efter sin partners død ikke tildeles efterladtepension ligesom ægtefæller, selv om han ligesom ægtefæller lever i et formelt forpligtende omsorgsfællesskab, der er indgået for resten af livet?
- 4) Såfremt det foregående spørgsmål skal besvares bekræftende, er forskelsbehandling på grund af seksuel orientering da tilladt under henvisning til betragtning 22 til direktiv 2000/78 [...]?

- 5) Skal efterladtepension på grund af Barber-dommen [nævnt ovenfor] begrænses til perioder efter den 17. maj 1990?«

Om de præjudicielle spørgsmål

Det første, det andet og det fjerde spørgsmål

- ³⁴ Med det første, det andet og det fjerde spørgsmål, som skal besvares under ét, ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om en ydelse til efterladte i henhold til en erhvervstilknyttet pensionsforsikringsordning som den af Vddb administrerede er omfattet af anvendelsesområdet for direktiv 2000/78.

Indlæg for Domstolen

- ³⁵ For så vidt angår det første og det andet forelagte spørgsmål er Vddb af den opfattelse, at den ordning, som den administrerer, er en lovbestemt social sikringsordning, og at den i hovedsagen omhandlede ydelse til efterladte ikke kan anses for »løn« som omhandlet i artikel 3, stk. 1, litra c), i direktiv 2000/78. Denne ydelse er således ikke omfattet af direktivets anvendelsesområde.

- ³⁶ Til støtte herfor har Vddb navnlig understreget, at den er et offentligretligt organ, der er en del af forbundsadministrationen, og at den i hovedsagen omhandlede

forsikringsordning er en lovpligtig ordning med hjemmel i lov. Vddb har tilføjet, at den kollektive overenskomst har lovkraft og sammen med Vddb's vedtægter er blevet integreret i traktaten om Tysklands forening af 31. august 1990, og at forpligtelsen til medlemskab gælder en generelt defineret gruppe arbejdstagere. Den i hovedsagen omhandlede efterladteydelse er ikke direkte knyttet til en bestemt beskæftigelse, men til generelle, sociale overvejelser. Den afhænger ikke direkte af de tilbagelagte beskæftigelsesperioder, og dens størrelse beregnes ikke på grundlag af den senest udbetalte løn.

- 37 Kommissionen er derimod af den opfattelse, at den i hovedsagen omhandlede efterladteydelse er omfattet af anvendelsesområdet for direktiv 2000/78, for så vidt som den tildeles på grundlag af et ansættelsesforhold, der er indgået mellem en person og dennes arbejdsgiver, hvilket forhold har den konsekvens, at arbejdstageren er omfattet af det lovpligtige medlemsskab af Vddb. Ydelsens størrelse fastsættes ud fra varigheden af forsikringsforholdet og de erlagte bidrag.
- 38 Hvad angår det fjerde forelagte spørgsmål har såvel Tadao Maruko som Kommissionen understreget, at 22. betragtning til direktiv 2000/78 ikke gentages i nogen af direktivets bestemmelser. Tadao Maruko har anført, at hvis fællesskabslovgiver havde ønsket at undtage alle ydelser med tilknytning til civilstand fra direktivets anvendelsesområde, ville betragtningen have været genstand for en særlig bestemmelse i direktivets dispositive del. Kommissionen har anført, at denne betragtning blot er et udtryk for Unionens manglende kompetence på området for civilstand.
- 39 Vddb og Det Forenede Kongeriges regering er bl.a. af den opfattelse, at 22. betragtning til direktiv 2000/78 indeholder en klar og generel udelukkelse, og at den fastlægger direktivets anvendelsesområde. Direktivet finder ikke anvendelse på bestemmelser i national ret, hverken for så vidt angår civilstand eller de ydelser, der er knyttet hertil, hvilket er tilfældet for den i hovedsagen omhandlede ydelse til efterladte.

Domstolens svar

- 40 Det følger af artikel 3, stk. 1, litra c), og stk. 3, i direktiv 2000/78, at direktivet finder anvendelse på alle personer, både i den offentlige og den private sektor, herunder offentlige organer, for så vidt angår bl.a. lønvilkår, og at det ikke finder anvendelse på udbetalinger af enhver art fra offentlige eller lignende ordninger, herunder offentlige ordninger for social sikring eller social beskyttelse.
- 41 Anvendelsesområdet for direktiv 2000/78 skal på baggrund af disse bestemmelser, sammenholdt med 13. betragtning til direktivet, forstås således, at det ikke finder anvendelse på ordninger for social sikring og social beskyttelse, hvis ydelser ikke er sidestillet med løn i den forstand, hvori dette udtryk er anvendt i EF-traktatens artikel 141, eller på udbetalinger af enhver art fra staten, hvor formålet er adgang til eller bibeholdelse af beskæftigelsen.
- 42 Følgelig skal det fastslås, om en ydelse til efterladte i henhold til en erhvervstilknyttet pensionsforsikringsordning som den af Vddb administrerede kan sidestilles med »løn« som omhandlet i artikel 141 EF.
- 43 Ifølge denne artikel forstås ved løn den almindelige grund- eller minimumsløn og alle andre ydelser, som arbejdstageren som følge af arbejdsforholdet modtager fra arbejdsgiveren direkte eller indirekte i penge eller naturalier.
- 44 Som Domstolen allerede har fastslået (jf. dom af 6.10.1993, sag C-109/91, Ten Oever, Sml. I, s. 4879, præmis 8, og af 28.9.1994, sag C-7/93, Beune, Sml. I, s. 4471, præmis

21), udelukker den omstændighed, at visse ydelser udbetales efter arbejdsforholdets ophør, ikke, at de kan have karakter af »løn« i artikel 141 EF's forstand.

45 Domstolen har således anerkendt, at en efterladteydelse, der udbetales i henhold til en erhvervstilknyttet pensionsforsikringsordning indført ved en kollektiv overenskomst, er omfattet af anvendelsesområdet for denne artikel. Domstolen har i denne forbindelse præciseret, at den omstændighed, at en sådan pension pr. definition ikke udbetales til arbejdstageren, men til den efterladte, ikke kan afsvække denne fortolkning, eftersom en sådan ydelse er en fordel, som udspringer af, at den efterladtes ægtefælle var tilsluttet ordningen, således at den efterladte erhverver retten til pensionen som led i arbejdsforholdet mellem arbejdsgiveren og ægtefællen, og pensionen udbetales til den efterladte som følge af ægtefællens arbejdsforhold (jf. Ten Oeverdommen, præmis 12 og 13, Coloroll Pension Trustees-dommen, præmis 18, dom af 17.4.1997, sag C-147/95, Evrenopoulos, Sml. I, s. 2057, præmis 22, og af 9.10.2001, sag C-379/99, Menauer, Sml. I, s. 7275, præmis 18).

46 Ved vurderingen af, om en pension, på grundlag af hvilken efterladteydelsen i givet fald beregnes — som i hovedsagen — henhører under anvendelsesområdet for artikel 141 EF, har Domstolen desuden præciseret, at blandt de kriterier, som den alt efter situationen havde skullet tage stilling til ved kvalificeringen af en pensionsordning, var det alene kriteriet om, at arbejdstageren modtager pensionen som følge af arbejdsforholdet mellem ham og hans tidligere arbejdsgiver, dvs. kriteriet om arbejdsforholdet, jf. bestemmelsens ordlyd, der kunne tillægges afgørende betydning (jf. i denne retning Beune-dommen, præmis 43, Evrenopoulos-dommen, præmis 19, dom af 29.11.2001, sag C-366/99, Griesmar, Sml. I, s. 9383, præmis 28, af 12.9.2002, sag C-351/00, Niemi, Sml. I, s. 7007, præmis 44 og 45, og af 23.10.2003, forenede sager C-4/02 og C-5/02, Schönheit og Becker, Sml. I, s. 12575, præmis 56).

47 Dette kriterium er ganske vist ikke eneføgende, idet der ved pensioner, der udbetales i henhold til lovbestemte sociale sikringsordninger, helt eller delvis kan tages

hensyn til den pågældendes løn (Beune-dommen, præmis 44, Evrenopoulos-dommen, præmis 20, Griesmar-dommen, præmis 29, Niemi-dommen, præmis 46, og Schönheit og Becker-dommen, præmis 57).

48 Socialpolitiske, statsorganisatoriske, etiske eller endog budgetmæssige hensyn, som har haft eller har kunnet have betydning for den nationale lovgivningsmyndigheds fastsættelse af en ordning, kan imidlertid ikke tillægges afgørende betydning, såfremt pensionen kun berører en særlig gruppe af arbejdstagere, såfremt den direkte afhænger af den tilbagelagte tjenestetid, og såfremt den fastsættes på grundlag af tjenestemandens senest oppebårne løn (Beune-dommen, præmis 45, Evrenopoulos-dommen, præmis 21, Griesmar-dommen, præmis 30, Niemi-dommen, præmis 47, og Schönheit og Becker-dommen, præmis 58).

49 For så vidt angår den erhvervstilknyttede lovpligtige pensionsforsikringsordning, som administreres af Vddb, bemærkes for det første, at ordningen har sin oprindelse i en kollektiv arbejdsoverenskomst, som ifølge de af den forelæggende ret frelagte oplysninger har til formål at supplere de sociale ydelser, der udbetales i henhold til de nationale bestemmelser, som finder generel anvendelse.

50 Det er for det andet ubestridt, at ordningen udelukkende er finansieret af arbejdstagerne og arbejdsgiverne i den omhandlede erhvervsgren, hvor enhver offentlig finansiering er udelukket.

51 For det tredje fremgår det af sagen, at den samme ordning ifølge artikel 1 i den kollektive overenskomst omfatter scenekunstnere ansat i et af de teatre, der drives i Tyskland.

- 52 Som generaladvokaten har anført i punkt 70 i forslaget til afgørelse, forudsætter retten til efterladteydelse, at ægtefællen til modtageren af ydelsen var medlem af Vddb inden dødsfaldets indtræden. Medlemskab er lovpligtigt for scenekunstnere ansat ved de tyske teatre. Medlemskabet vedrører tillige et vist antal personer, der beslutter at blive medlemmer af Vddb på frivillig basis, hvilket er muligt, dersom den pågældende kan godtgøre, at han allerede har været ansat i et bestemt antal måneder i et tysk teater.
- 53 Disse lovpligtige og frivillige medlemmer udgør således en særlig gruppe arbejdstagere.
- 54 Desuden skal det, for så vidt angår kriteriet om, at pensionen skal være direkte knyttet til den tilbagelagte beskæftigelsesperiode, bemærkes, at i henhold til § 30, stk. 5, i Vddb's vedtægter er størrelsen af den pension, på grundlag af hvilken efterladteydelsen beregnes, fastlagt ud fra varigheden af arbejdstagerens medlemskab, hvilket er en logisk konsekvens af opbygningen af den omhandlede erhvervstilknyttede pensionsforsikringsordning, der dækker to slags tilknytning, hvilket blev understreget i denne doms præmis 52 og 53.
- 55 Hvad endvidere angår størrelsen af denne pension fastsættes denne ikke i henhold til lov, men beregnes i henhold til § 30, stk. 5, i Vddb's vedtægter ud fra størrelsen af de samlede bidrag, arbejdstageren har indbetalt i løbet af medlemskabet, og ved hjælp af en forrentningsrats.
- 56 Heraf følger, som generaladvokaten har anført i punkt 72 i forslaget til afgørelse, at den i hovedsagen omhandlede efterladteydelse udbetales som følge af Tadao Marukos registrerede partners ansættelsesforhold, og at ydelsen derfor er »løn« som omhandlet i artikel 141 EF.

- 57 Denne konklusion anfægtes ikke af, at Vddb er et offentligt organ (jf. i denne retning Evrenopoulos-dommen, præmis 16 og 23), eller af den lovpligtige karakter af medlemskab af den ordning, der giver ret til den i hovedsagen omhandlede efterladteydelse (jf. i denne retning dom af 25.5.2000, sag C-50/99, Podesta, Sml. I, s. 4039, præmis 32).
- 58 Hvad angår rækkevidden af 22. betragtning til direktiv 2000/78 følger det af denne betragtning, at direktivet ikke berører national lovgivning om civilstand og dertil knyttede ydelser.
- 59 Civilstanden og de dertil knyttede ydelser er ganske vist områder, der henhører under medlemsstaternes kompetence, og fællesskabsretten gør ikke indgreb i denne kompetence. Det er imidlertid vigtigt at bemærke, at medlemsstaterne ved udøvelsen af denne kompetence skal overholde fællesskabsretten, herunder bestemmelserne vedrørende princippet om forbud mod forskelsbehandling (jf. analogt dom af 16.5.2006, sag C-372/04, Watts, Sml. I, s. 4325, præmis 92, og af 19.4.2007, sag C-444/05, Stamatelaki, Sml. I, s. 3185, præmis 23).
- 60 Eftersom den i hovedsagen omhandlede efterladteydelse er kvalificeret som »løn« i artikel 141 EF's forstand, og da den er omfattet af anvendelsesområdet for direktiv 2000/78 af de i denne doms præmis 49-57 anførte grunde, berører 22. betragtning til direktiv 2000/78 ikke anvendelsen af direktivet.
- 61 På denne baggrund skal det første, andet og fjerde spørgsmål besvares med, at en ydelse til efterladte i henhold til en erhvervstilknyttet pensionsforsikringsordning som den af Vddb administrerede er omfattet af anvendelsesområdet for direktiv 2000/78.

Det tredje spørgsmål

- 62 Med det tredje spørgsmål ønsker den forelæggende ret oplyst, om bestemmelserne i artikel 1, sammenholdt med artikel 2, i direktiv 2000/78 er til hinder for en ordning som den i hovedsagen omhandlede, hvorefter en registreret partner efter sin partners død ikke tildeles efterladtepension ligesom ægtefæller, selv om han ligesom ægtefæller lever i et formelt forpligtende omsorgsfællesskab, der er indgået for resten af livet.

Indlæg for Domstolen

- 63 Tadao Maruko og Kommissionen er af den opfattelse, at afslaget på at tildele den i hovedsagen omhandlede efterladteydelse til efterladte registrerede partnere udgør indirekte forskelsbehandling som omhandlet i direktiv 2000/78, i det omfang to personer af samme køn ikke kan gifte sig i Tyskland og følgelig ikke kan modtage denne ydelse, der er forbeholdt efterladte ægtefæller. Ifølge Tadao Maruko og Kommissionen befinder ægtefæller og registrerede partnere sig i en sammenlignelig retsstilling, hvilket berettiger, at ydelsen tildeles efterladte partnere.
- 64 Vddb har anført, at der ikke er nogen forfatningsmæssig forpligtelse til ud fra et socialretligt eller forsikringsretligt synspunkt at behandle ægteskab og registreret partnerskab identisk. Det registrerede partnerskab er en egenartet institution og en ny personstatut. Der kan ikke af de tyske regler udledes en forpligtelse til ligebehandling af henholdsvis registrerede partnere og ægtefæller.

Domstolens svar

- 65 Direktiv 2000/78 har ifølge sin artikel 1 til formål, på området for beskæftigelse og erhverv, at bekæmpe bestemte typer forskelsbehandling, herunder forskelsbehandling på grund af seksuel orientering, med henblik på at gennemføre princippet om ligebehandling i medlemsstaterne.
- 66 Ifølge direktivets artikel 2 betyder »princippet om ligebehandling«, at ingen må udsættes for nogen form for direkte eller indirekte forskelsbehandling af nogen af de i direktivets artikel 1 anførte grunde. Ifølge artikel 2, stk. 2, litra a), i direktiv 2000/78 foreligger der direkte forskelsbehandling, hvis en person af en eller flere af de i direktivets artikel 1 anførte grunde behandles ringere, end en anden i en tilsvarende situation bliver behandlet. Artikel 2, stk. 2, litra b), nr. i), bestemmer, at der foreligger indirekte forskelsbehandling, hvis en tilsyneladende neutral bestemmelse, betingelse eller praksis vil stille personer med en bestemt religion eller tro, et bestemt handicap, personer, som tilhører en bestemt aldersgruppe, eller personer med en bestemt seksuel orientering særlig ufordelagtigt i forhold til andre personer, medmindre denne bestemmelse, betingelse eller praksis er objektivt begrundet i et legitimt mål, og midlerne til at opfylde det er hensigtsmæssige og nødvendige.
- 67 Det fremgår af de i forelæggelsesafgørelsen anførte oplysninger, at Forbundsrepublikken Tyskland, fra 2001, hvor LPartG trådte i kraft i den oprindelige udgave, tilpassede sin retsorden således, at personer af samme køn kan leve i et formelt forpligtende omsorgsfællesskab, der er indgået for resten af livet. Forbundsrepublikken Tyskland har valgt ikke at give disse personer mulighed for at indgå ægteskab, hvilket er forbeholdt personer af forskelligt køn, men har indført en særlig ordning for personer af samme køn, nemlig registreret partnerskab, hvis vilkår progressivt er blevet sidestillet med de vilkår, der gælder for ægteskab.

- 68 Den forelæggende ret har i denne forbindelse bemærket, at loven af 15. december 2004 har bidraget til den progressive tilnærmelse mellem ordningen om registreret partnerskab og den ordning, der finder anvendelse på ægteskab. Med denne lov har den tyske lovgiver foretaget ændringer i sjette bog i lov om social sikring — Ordning om lovbestemt pensionsforsikring, idet der bl.a. blev indsat et stk. 4 i § 46 i denne bog, hvorefter indgåelse af registreret partnerskab sidestilles med indgåelse af ægteskab for så vidt angår den i denne bestemmelse omhandlede enke- eller enkemandspension. Lignende ændringer er foretaget i andre bestemmelser i denne sjette bog.
- 69 Den forelæggende ret er af den opfattelse, at registreret partnerskab — henset til denne tilnærmelse mellem ægteskab og registreret partnerskab, som den forelæggende ret anser for en progressiv sidestilling, der følger af den i LPartG indførte ordning, navnlig de ændringer, der blev indført i medfør af loven af 15. december 2004 — uden dog at være identisk med ægteskab, placerer personer af samme køn i en situation, der kan sammenlignes med ægtefællers situation, for så vidt angår den i hovedsagen omhandlede efterladteydelse.
- 70 Den forelæggende ret har konstateret, at denne efterladteydelse under anvendelse af VddB's vedtægtsbestemmelser er begrænset til kun at omfatte efterladte ægtefæller, og at efterladte partnere nægtes denne ydelse.
- 71 I dette tilfælde behandles registrerede partnere således mindre fordelagtigt end efterladte ægtefæller for så vidt angår modtagelsen af den omhandlede efterladteydelse.
- 72 Antages det, at den forelæggende ret beslutter, at efterladte ægtefæller og efterladte registrerede partnere er i en sammenlignelig situation for så vidt angår den samme efterladteydelse, skal en ordning som den i hovedsagen omhandlede følgelig anses for at udgøre direkte forskelsbehandling på grund af seksuel orientering som omhandlet i artikel 1 og artikel 2, stk. 2, litra a), i direktiv 2000/78.

73 På baggrund af ovenstående skal det tredje spørgsmål besvares med, at bestemmelserne i artikel 1, sammenholdt med artikel 2, i direktiv 2000/78 er til hinder for en ordning som den i hovedsagen omhandlede, hvorefter en registreret partner efter sin partners død ikke tildeles efterladtepen­ sion ligesom ægtefæller, selv om det registrerede partnerskab i national ret placerer personer af samme køn i en situation, der kan sammenlignes med ægtefællers situation for så vidt angår den omhandlede efterladteydelse. Det tilkommer den forelæggende ret at efterprøve, om en efterladt registreret partner er i en situation, der kan sammenlignes med situationen for en ægtefælle, der modtager efterladteydelsen i henhold til den erhvervstilknyttede pensionsforsikringsordning, der administreres af Vddb.

Det femte spørgsmål

74 Med det femte spørgsmål ønsker den forelæggende ret oplyst, om tildelingen af den i hovedsagen omhandlede efterladteydelse, i tilfælde af at Domstolen fastslår, at direktiv 2000/78 er til hinder for en ordning som den i hovedsagen omhandlede, på grundlag af den retspraksis, der følger af Barber-dommen, skal tidsbegrænses, navnlig til perioder, der ligger efter den 17. maj 1990.

Indlæg for Domstolen

75 Vddb er af den opfattelse, at den sag, der gav anledning til Barber-dommen, faktisk og retligt adskiller sig fra hovedsagen, og at direktiv 2000/78 ikke kan gives tilbagevirkende kraft i form af en afgørelse om, at direktivet skal finde anvendelse på et tidspunkt, der ligger forud for udløbet af den frist, der blev fastsat for medlemsstaterne til gennemførelse af direktivet.

- 76 Kommissionen er af den opfattelse, at det ikke er fornødent at besvare det femte spørgsmål. Den har anført, at den sag, der gav anledning til Barber-dommen, faktisk og retligt adskiller sig fra hovedsagen, og den har understreget, at direktiv 2000/78 ikke indeholder nogen bestemmelse, der fraviger princippet om forbud mod forskelsbehandling på grund af seksuel orientering. Kommissionen har præciseret, at der i den sag, som gav anledning til Barber-dommen, i modsætning til hovedsagen blev fokuseret på de finansielle konsekvenser af en ny fortolkning af artikel 141 EF. Kommissionen har herved anført, at i det omfang LPartG først trådte i kraft den 1. august 2001, og den tyske lovgiver fra den 1. januar 2005 på området for sociale forsikringsordninger har indført ligebehandling mellem indgåelse af registreret partnerskab og ægteskab, vil en hensyntagen til en sådan lighed i de erhvervstilknyttede forsikringsordninger ikke bringe disse ordninger i finansielle vanskeligheder.

Domstolens svar

- 77 Det følger af retspraksis, at Domstolen undtagelsesvis, under hensyn til de alvorlige vanskeligheder, som dens dom vil kunne have vedrørende fortidige retsforhold, kan finde anledning til at begrænse muligheden for at påberåbe sig den af Domstolen således fortolkede bestemmelse i forbindelse med en anmodning om en præjudiciel afgørelse. Domstolen kan kun give adgang til en sådan begrænsning på grundlag af selve den dom, der afgør fortolkningsspørgsmålet (jf. bl.a. Barber-dommen, præmis 41, og dom af 6.3.2007, sag C-292/04, Meilicke m.fl., Sml. I, s. 1835, præmis 36).
- 78 Det fremgår ikke af sagen, at den finansielle ligevægt af en ordning som den af Vddb administrerede risikerer at blive forstyrret med tilbagevirkende kraft, som følge af at virkningerne af den foreliggende dom ikke er tidsbegrænsede.
- 79 Det følger af ovenstående, at det femte spørgsmål skal besvares med, at det er ufor-
nødent at tidsbegrænse virkningerne af denne dom.

Sagens omkostninger

80 Da sagens behandling i forhold til hovedsagens parter udgør et led i den sag, der verserer for den forelæggende ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagens omkostninger. Bortset fra nævnte parters udgifter kan de udgifter, som er afholdt i forbindelse med afgivelse af indlæg for Domstolen, ikke erstattes.

På grundlag af disse præmisser kender Domstolen (Store Afdeling) for ret:

- 1) **En ydelse til efterladte i henhold til en erhvervstilknyttet pensionsforsikringsordning som den af Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen administrerede er omfattet af anvendelsesområdet for Rådets direktiv 2000/78/EF af 27. november 2000 om generelle rammebestemmelser om ligebehandling med hensyn til beskæftigelse og erhverv.**

- 2) **Bestemmelserne i artikel 1, sammenholdt med artikel 2, i direktiv 2000/78 er til hinder for en ordning som den i hovedsagen omhandlede, hvorefter en registreret partner efter sin partners død ikke tildeles efterladtepension ligesom ægtefæller, selv om det registrerede partnerskab i national ret placerer personer af samme køn i en situation, der kan sammenlignes med ægtefællers situation for så vidt angår den omhandlede efterladteydelse. Det tilkommer den forelæggende ret at efterprøve, om en efterladt registreret partner er i en situation, der kan sammenlignes med situationen for en ægtefælle, der modtager efterladteydelsen i henhold til den erhvervstilknyttede pensionsforsikringsordning, der administreres af Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen.**

Underskrifter